

УДК 37(091): 255(477.82)

Тимочко І. Б.,*кандидат педагогічних наук, старший викладач, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна*

РОЛЬ ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСТВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ЗБЕРЕЖЕННІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ ВИХОВАННЯ

У статті проаналізовано значення організаційного процесу формування та діяльності православних братств у системі розвитку культурно-освітніх традицій Волинського краю (друга половина XIX – початок XX століття). Здійснено спробу простежити та проаналізувати просвітницько-громадський, культурно-освітній досвід діяльності провідних діячів волинських братств у збереженні духовно-моральних традицій виховання.

Ключові слова: *православні братства, просвітництво, духовно-моральні традиції, громадсько-педагогічна діяльність, християнські цінності, добродійність.*

Тимочко И.Б. Роль ведущих деятелей православных братств Волынской губернии в сохранении духовно-нравственных традиций воспитания

В статье проанализировано значение организационного процесса формирования и деятельности православных братств в системе развития культурно-образовательных традиций Волынского края (вторая половина XIX – начало XX в.). Осуществлена попытка исследовать и проанализировать просветительно-общественный, культурно-образовательный опыт деятельности ведущих деятелей волынских братств в сохранении духовно-моральных традиций воспитания.

Ключевые слова: *православные братства, просветительство, духовно-нравственные традиции, общественно-педагогическая деятельность, христианские ценности, благотворительность.*

Timochko I.B. The Role of Orthodox Fraternities' Main Figures of the Volyn Province at the Continuation of Spiritual and Moral Education Traditions

The article deals with the values of organization of the process of Orthodox brotherhoods formation and activity in the system of

development of cultural and educational traditions in Volyn region (the second half of the 19th – early 20th century). The author makes an attempt to trace and analyze educational, social and cultural experience of the Volyn brotherhoods' leaders in the preservation of spiritual and moral traditions of education.

Key words: *Orthodox brotherhoods, enlightenment, spiritual and moral traditions, social and educational activities, Christian values, charity.*

Постановка проблеми. Набуток минулого для духовного буття національної та релігійної спільноти, для осмислення розвитку української педагогічної думки є надзвичайно значущим. У зв'язку з цим ґрунтовного висвітлення основних сфер, напрямів роботи у галузі просвітництва та доброчинності потребує дослідження різносторонніх сфер діяльності православних братств, визначення вагомості їх внеску в підвищення духовності суспільства, збереження та формування культурно-освітніх традицій краю. Зокрема, в цій ретроспективі особливої актуальності набуває вивчення досвіду громадсько-педагогічної діяльності культурно-освітніх діячів волинських братств другої половини ХІХ – початку ХХ століття в системі розвитку загальноосвітніх тенденцій. У зв'язку з цим метою нашої наукової розвідки є дослідження та аналіз просвітницько-громадського та культурно-освітнього досвіду провідних діячів волинських братств (другої половини ХІХ – початку ХХ століття) у збереженні духовно-моральних традицій виховання.

Аналіз досліджень і публікацій. З огляду на зміни, що відбуваються протягом останніх років у всіх сферах нашого життя, українське суспільство звертається до церкви, до традицій національної духовності. Тому посилення уваги з боку науковців до історії православної церкви, просвітницько-громадської діяльності її інституцій, зокрема, православних братств, є виправданим і важливим. Досить значущими для ретроспективного аналізу історико-культурних умов формування духовних традицій у системі освіти Волинського краю є наукові розвідки М.Бикова, М.Петрова, А.Сендульського, М.Теодоровича, І.Хруцова та ін. Для аналізу освітньої діяльності православних братств, гуманістичної й реформаційної ідеї братських шкіл корисними є наукові праці вітчизняних науковців (А.Алексюк, Є.Мединський, Б.Мітюров). Подають ретроспективний аналіз історико-культурних умов формування освітніх традицій православного братського руху науко-

ві праці П.Андрухова, С.Бричок, С.Жилюка, М.Моліса, І.Огієнка, В.Омельчука, В.Рожка, Н.Сейко. Аналізу традицій, специфіки управління та особливостей діяльності православних братств присвячені роботи сучасних дослідників (С.Гаврилюк, Я.Ісаєвич, Г.Капустін, С.Кваша, Г.Кособуцька, П.Кралюк, О.Сажок). Важливе місце в історіографії нашого дослідження займають роботи, де висвітлено різноманітні аспекти діяльності провідних діячів братського руху – представників духовної та світської еліти (О.Бірюліна, М.Костриця, О.Костюк, К.Летвицький, М.Манько, Л.Марківська, Л.Обухович, А.Тарнавський).

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX століття презентує Україні плеяду громадських і культурних діячів – представників світської та духовної інтелігенції, які, продовжуючи справу своїх попередників у розвитку культурно-освітніх та національно-релігійних традицій рідного краю, сприяють формуванню суспільної моралі, яка базується на основних принципах православного християнства. Саме ця інтелігенція стала рушійною силою братського руху на Волині, а окремі її представники відзначилися цілеспрямованою та результативною діяльністю у сфері просвітництва та зробили вагомий внесок у збереження та розвиток її освіти й культури [9, с. 148].

Для об'єктивного проведення ретроспективного аналізу діяльності православних братств на території Волинської губернії потребує ретельного вивчення біографічний матеріал провідних діячів братств та результатів їхньої просвітницько-громадської діяльності. Серед представників світської та духовної інтелігенції, які проводили активну просвітницько-громадську діяльність, відомі імена: графині А.Блудової – засновниці та "дожиттєвої попечительниці" Кирило-Мефодіївського братства в Острозі; О.Дверницького – голови Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства, відомого краєзнавця, науковця; педагога П.Бичковського; В.Леонтовича – науковця, дослідника історичних пам'яток, краєзнавця; В.Ліберовського – викладача Волинської духовної семінарії; М.Петрова – редактора часопису "Волинські Єпархіальні Відомості", дослідника-краєзнавця, архівіста; М.Теодоровича – церковного історика-краєзнавця, богослова, публіциста, педагога; А.Терлецького – наглядча Кременецького чоловічого духовного училища, педагога; І.Тихомирова – церковно-освітнього діяча, письменника, журналіста, бібліографа;

Ф. Четиркіна – викладачка державної історії та грецької мови, магістра богослов'я; представників духовенства: архієпископа Волинського Агафангела (Соловйова) – активного діяча православного братського руху, професора богослов'я; архімандрита Амвросія (Лотоцького) – православного церковного письменника, історика, дослідника старовини; єпископа Острозького Віталія (Грегулевича) – волинського просвітителя-реформатора, громадського та культурно-освітнього діяча, ініціатора заснування Кременецького Богоявленського Свято-Миколаївського братства, засновника-редактора журналу "Подорожній" ("Странник"), автора значної кількості просвітницьких, морально-виховних статей, нарисів; єпископа Ієрофея (Лобачевського) – православного церковного діяча, історика, природодослідника, викладача вищої граматики, німецької мови, риторики, філософії, фізики; архієпископа Модеста (Стрельбицького) – одного з активних учасників історико-краєзнавчого руху у Холмщині, Підляшші й Волині, дієвого ініціатора та співдіяча братського руху на Волині; архієпископа Волинського й Житомирського Палладія (Ганкевича) – ректора Могилевської семінарії, голови Училищної ради при Святійшому Синоді для керівництва церковно-приходськими школами; ієрея Аполлонія (Сендульського) – православного священника, церковно-громадського й освітнього діяча Волині, краєзнавця, дослідника; протоієрея Іларіона (Коровицького) – просвітителя, церковного та громадського діяча, педагога, редактора періодичного видання "Волинь"; ієрея Миколая (Левитського) – активного подвижника братського руху; священника Михайла (Тучемського) – активного культурно-освітнього та церковно-громадського діяча, публіциста, краєзнавця, дослідника; протоієрея Юлія (Гапановича) [9, с. 149-150]. Оскільки православні братства були релігійно-громадськими організаціями, а їх діяльність чітко регламентувалася в першу чергу вищим духовним керівництвом єпархії, то значну роль у розвитку діяльності братського руху відіграли представники духовної еліти.

Привертає увагу дослідників Волині постать активного діяча православного братського руху – архієпископа Волинського Агафангела (Олексій Федорович Соловйов). 28 лютого 1842 року Агафангелу було доручено виконувати обов'язки інспектора Московської духовної академії, а через деякий час митрополит Філарет доручив йому викладати в Академії "моральне богослов'я і церковне законодавство (каноніку)". Згодом О. Соловйов був при-

значений ректором і професором богослов'я Харківської духовної семінарії, а у 1854 році – ректором і професором богослов'я Казанської духовної академії. За його ініціативи став виходити друком семінарський журнал “Православний співрозмовник” [6, с. 34-35].

Згідно з розпорядженням Синоду, владика Агафангел у 1866 році був направлений на Волинь. Саме тут “...найбільш повно проявилися риси його культурно-просвітницької й літературної діяльності” [2, с. 187]. З його ініціативи та підтримки було надано дозвіл на видання “Волинських Єпархіальних Відомостей”, які виходили з метою “...прискорення єпархіального діловиробництва та для пробудження в духовенстві й вихователях духовного юнацтва розумової діяльності, відповідної власним потребам волинської, одної з найдревніших, паств” [2, с. 187]. 31 березня 1868 року, за наказом Синоду, Агафангелу було присвоєно сан архієпископа [3].

Сприяючи розвитку просвітницьких традицій, архієпископ, відомий як діяльний ревнитель братського руху, надавав активну підтримку при заснуванні та організації діяльності православних братств, зокрема, Острозькому Кирило-Мефодіївському братству, – за що й був представлений до його почесних “дожиттєвих членів” [1, с. 196]. Окрім цього, за сприяння архієпископа було засновано ряд освітньо-релігійних закладів: у Корецькому жіночому монастирі, при Волинській духовній семінарії, гуртожиток для учнів у Житомирі, а у 1869 році при Почаївській Лаврі – ремісниче училище [1, с. 197].

Перу архієпископа Агафангела належить низка статей, доповідей, релігійно-моральних повчань, які виходили як окремими виданнями, так і в періодичних виданнях (“Волинські Єпархіальні Відомості”, “Православний співрозмовник”), або рукописів, які збереглися в особистій бібліотеці. В ніч із 7 на 8 березня 1875 року архієпископа Агафангела не стало, похований він у Житомирі [10, с. 52].

Архієпископ Волинський і Житомирський Паладій (Павло Ганкевич) народився 17 серпня 1823 р. в селі Городецькому Чауського повіту Могилевської єпархії в сім'ї настоятеля Городецької церкви о. Феодора Ганкевича [4, с. 127]. Початкову освіту Павло Федорович отримав у Могилевському духовному училищі, середню (з 1841 по 1847 рр.) – в Могилевській духовній семінарії, а вищу богословську – в Петербурзькій духовній академії (1847-1851 рр.),

куди як кращий студент семінарії був направлений на державному утриманні [4, с. 128].

У 1860 році овдовілий священник прийняв монаший сан із ім'ям Палладій і був призначений інспектором Могилевської семінарії, також виконував обов'язки настоятеля Могилевського Братського першокласного монастиря, а вже у 1862 році був призначений ректором семінарії. За активну просвітницько-громадську роботу був нагороджений орденом Св. Анни I ступеня (1875 р.). У званні вікарного єпископа був призначений спостерігачем за викладанням Закону Божого у всіх світських навчальних закладах Санкт-Петербурга – як чоловічих, так і жіночих. А 12 лютого 1885 р. за розпорядженням Синоду був призначений головою училищної ради при Святійшому Синоді для керівництва церковно-приходськими школами [4, с. 129].

У 1885 році, 4 травня, архієпископ Палладій був призначений архієпископом у Волинську архієрейську кафедру. За організацію “благодійності та сприяння у духовному просвітництві народу” був нагороджений орденом Св. Володимира II ступеня [4, с. 130]. Сприяв заснуванню Почаєво-Успенського братства, а за активну участь у сфері доброчинства та розвитку просвітництва, за сприяння в діяльності Свято-Володимирського та Свято-Володимир-Василівського православних братств був зарахований до переліку їх почесних членів [4, с. 131].

Зазначимо, що важливого значення архієпископ надавав вихованню молоді та вважав, що особливої уваги потребує проблема організації навчально-виховного процесу не лише в духовних навчальних закладах, але й у світських, зокрема, враховуючи перебіг останніх політичних подій в імперії, у військових. Звернемо увагу на його погляди щодо релігійно-патріотичного виховання “військового юнацтва”, що є досить актуальними й сьогодні [5]. Він стверджував, що виховання молоді на основі істинних принципів православ'я, які уособлюють у собі поняття честі, віри, стійкості, сміливості, незламності, відданості Батьківщині як основні морально-етичні норми майбутнього офіцера чи солдата. Оскільки юнак “...шукає в своєму розумі, що доброго знайти йому в своїй подальшій службі не лише у воєнний час, який наступає рідко й ненадовго, а у звичайний устрій військового побуту й служби – шукає й не знаходить” [5, с. 715]. Як зазначав архієпископ Палладій, офіцер – це представник військової інтелігенції, й відповідно,

він повинен наслідувати еталон порядного, освіченого захисника віри та держави, людини високої честі. Архієпископ підкреслював, що виховання військової молоді – це справа державного значення: йдеться насамперед про відродження національних традицій героїзму та відданості [5, с. 716].

За цим визначенням офіцерського обов’язку архієпископ пропонував таку організацію процесу навчання та виховання офіцера: 1) розширити програму викладання історії, звернути увагу на вивчення історії рідного краю; 2) ввести в навчальний курс викладання найновішої літератури, “поставивши в центр її Достоєвського та взявши за основу праці Ор. Міллера і М. Страхова”; 3) укласти та ввести в навчальну програму курс “вітчизнознавства”, але в дусі “змісту етнографічно-побутового, роз’яснюючи, як наш народний побут виробився у формі майже монастирського укладу”; 4) розширити курс викладання Закону Божого, вводячи окремим курсом вивчення Святого Письма; 5) ввести курс апологетики, а церковну історію викладати на основі тих принципів, які виснував К. П. Победоносцев. Архієпископ Паладій зазначає, що “слов’янське воїнство захищає православну віру не лише, як відому систему догм, але і як сукупність подвигів, які складають зміст історії Православної церкви” [5, с. 718].

Привертає увагу постать відомого волинського духовного просвітителя єпископа Острозького Віталія (Василя Грегулевича), уродженця Подільської губернії. Працював законовчителем сирітського інституту (1847 – 1849 рр.), Миколаївського Санкт-Петербурзького (1849 – 1860 рр.) й Імператорського виховного “училища благородних дівичь” (1860 – 1875 рр.), був членом духовного цензурного комітету. Овдовівши, постригся в монахи (1876 р.), хіротонізований у сан єпископа Острозького 13 травня 1879 р., в жовтні цього ж року переведений у Могилівську кафедру, де в 1885 році помер [10, с. 57].

Волинська єпархія, де архієпископ був вікарієм досить короткий час (1879 – 1882 рр.), “...зберегла пам’ятку його турбот і праці” – з ініціативи єпископа було засновано в Кременці єпархіяльне жіноче училище, а за його сприяння й докладної допомоги в організації та подальшій діяльності у 1880 році засновано Кременецьке Богоявленське Свято-Миколаївське братство. Окрім того, єпископ Острозький Віталій – відомий просвітник-реформатор, громадський та культурно-освітній діяч, засновник журналу “Подорожній”, ре-

дактором якого був впродовж 1861 – 1877 рр., автор значної кількості просвітницьких, морально-виховних статей, нарисів, серед яких – “Докладний порівняльний огляд Четвероєвангелія”, “Про відношення римської церкви до вищих християнських церков”, “Виклад Євангельської історії”, “Приклади дитячого благочестя”, “Євангельські жінки, що помазали Христа”, “Про святкування недільних і святкових днів”, “Божественна літургія” та ряд інших [10, с. 58]. Основна тема його статей, нотаток, нарисів, проповідей – духовне просвітництво та виховання тих моральних якостей, які несуть у собі “...справжні цілі благочестивого життя християнина”. У своєму літературному доробку священник часто використовував цитати відомих духовних просвітителів та церковних подвижників, вважав покращення рівня освіти духовенства одним із найактуальніших завдань тогочасного суспільства та однією з основних умов подальшого поширення просвітництва серед народу [7, с. 1007].

Василь Грегулевич – прихильник жіночої педагогічної освіти та духовного виховання православної християнки. Він вважав, що “...більш як хто інший потребують педагогічної освіти – жінки”, й саме “виховання дівичь у душі глибоких православних істин Віри, Добра, Милосердя й Любові може сформувати духовну мораль майбутніх дружин, матерів, які будуть виховувати наших дітей” [7, с. 1009]. Виховання почуття любові до Батьківщини, поваги та шани до своїх батьків Грегулевич вважав одним із основних догматів суспільства, оскільки “...батько і мати – це те начало, яке своєю божественною любов’ю та всепрощенням оберігають і ведуть нас по життю, закладаючи зерна віри”, а Батьківщина – “це дар Божий, який дає нам основи, з яких ми черпаємо соки життя” [7, с. 1010].

Окрім представників духовного кліру, потужний потенціал просвітницько-громадського руху реалізували відомі світські особи краю. Зокрема, важливий внесок в організацію та здійснення культурно-освітньої діяльності православних братств здійснили освітні діячі, серед яких – Федір Васильович Ліберовський, викладач Волинської духовної семінарії, почесний член Кременецького Богоявленського Свято-Миколаївського братства, один із засновників Почаєво-Успенського православного братства. За рекомендацією Ради Київської духовної академії й ухвалою правління Волинської духовної семінарії, у 1871 році Федір Васильович був

призначений викладачем логіки, теорії словесності та історії російської літератури у Волинській духовній семінарії. На цій посаді він пропрацював майже 14 років – до переведення його до Кам’янка-Подільського. За резолюцією архієпископа Агафангела у 1873 році Ф. Ліберовський був призначений членом ревізійного комітету з перевірки фінансових звітів Волинської семінарії та Кременецького духовного училища. У 1873 році на загальних зборах Ради Волинської духовної семінарії він був обраний членом Педагогічної ради семінарії, а у 1875 році – призначений секретарем Правління Волинської семінарії. За службу був нагороджений орденами: Св. Станіслава III ступеня (у 1877 році) та Св. Анни III ступеня (у 1883 р.) [8, с. 327].

З ініціативи Ф. Ліберовського та за підтримки Почаєво-Успенського православного братства при семінарії у 1882 році було засновано “Попечительство про вихованців семінарії”, яке мало на меті надавати фінансову та матеріальну допомогу небагатим вихованцям. Статут цього “Попечительства” був укладений самим Федором Васильовичем та затверджений міністром внутрішніх справ. Також із ініціативи Ліберовського було засновано “Позиково-зберігальну касу для службовців Волинської семінарії” з метою як збереження грошових заощаджень, так і надання безвідсоткової позики членам каси [8, с. 323].

Окрім того, Федір Васильович разом зі ще одним членом Почаєво-Успенського братства та викладачем семінарії Д. Полянським зініціювали видання “Пам’ятної книги” волинського духовенства, яка повинна була виходити щороку як “Адрес-Календар” Волинської єпархії.

Як викладач Федір Васильович користувався повагою та любов’ю своїх вихованців. Колеги також глибоко поважали його за правдивість, бездоганну чесність та прямоту характеру. Найкращою та об’єктивною характеристикою викладацької діяльності Ліберовського може стати відгук про нього ректора Волинської духовної семінарії (голови Кременецького Богоявленського Свято-Миколаєвського братства) для представлення викладача до нагороди орденом Св. Станіслава III ступеня: “Федір Ліберовський, який викладає теорію словесності, історію російської літератури й логіку, з особливою любов’ю займається цими предметами та всіляко прагне спонукати до їх вивчення своїх учнів” [8, с. 325]. Ректор також зазначав, що Федір Васильович, не обмежуючись

проведенням класних занять із учнями й переглядом їх письмових вправ, організував (із дозволу керівництва) літературні поза-класні читання й таким чином заохочував у них бажання до читання [8, с. 325].

Педагогічна та громадсько-релігійна діяльність Ф. Ліберовського на Волині тривала чотирнадцять років. У кінці 1885 року діяч переїхав до Кам'янець-Подільського, й за пропозицією обер-прокурора Синоду К. П. Победоносцева був призначений на посаду секретаря Подільської духовної консисторії, керував офіційним відділом “Подільських Єпархіальних Відомостей” [8, с. 328].

Висновки. Активна організаційно-просвітницька та меценатська діяльність представників волинських православних братств стала однією з найважливіших умов поширення освіти у Волинському краї. Отже, проведені дослідження просвітницько-громадської діяльності відомих і незаслужено забутих діячів православного братського руху дає підстави для висновків щодо загальних характеристик їх педагогічних ідей та безпосередньої просвітницької діяльності: акцентування на непересічній ролі сім'ї у вихованні та навчанні дітей у православному дусі; тяжіння до надання процесу навчання православного змісту; бажання поєднати у процесі виховання й навчання шкільну та позашкільну сферу; прагнення залучити широку приватну та громадську ініціативу для розвитку просвітницько-громадської діяльності; системні дослідження історії й пам'яток рідного краю та оформлення цих досліджень у численних публікаціях та книгах.

Список використаної літератури та джерел:

1. Лукашук В. С. Очерк жизни преосвященного Агафангела / В. С. Лукашук // Волинские Епархиальные Ведомости. – 1876. – № 8. – Часть неофициальная. – С. 194-197.

2. Депо С. Владимиро-Вольнская епархия и ее история (992-1920 гг.) / С. Депо, протоиерей. – Загорск: МДА: Типография Троицко-Сергиевской Лавры, 1972-1973 гг. – 201 с.

3. Державний архів Житомирської області. – Ф. 158 (Канцелярия Волинского епархиального архиерея – гор. Житомир, Волинской губ.) – Оп. 1 (1871 – 1904 гг.). – Спр. 3. – 3 арк. – Арк. 1-3.

4. Зенькевич И. Высокопреосвященный Палладий, бывший Архиепископ Волинский и Житомирский. [Некролог] / И. Зенькевич // Волинские Епархиальные Ведомости. – 1893. – № 5. – Часть неофициальная. – С. 127-138.

5. Палладий. О религиозно-патриотическом воспитании военного юношества / Палладий, архиепископ Волынский и Житомирский // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1892. – № 22. – Часть неофициальная. – С. 715-719.

6. Послужной список архиепископа Агафангела / [Б.а.] // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1876. – № 5. – Часть неофициальная. – С. 34-36.

7. Преосвященный Виталий (Грегулевич) в своих проповедях и журнальных очерках / [Б.а.] // Волынские епархиальные ведомости. – 1906. – № 31. – Часть неофициальная. – С. 1007-1014.

8. Теодорович Н. Памяти Феодора Васильевича Либеровского, бывшего преподавателя Волынской духовной семинарии [Некролог] / Николай Теодорович // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1893. – № 10-11. – Часть неофициальная. – С. 321-328.

9. Тимочко І. Б. Просвітницько-громадська діяльність православних братств Волині (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Ірина Богданівна Тимочко: Дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. н.: 13.00.01. – “Загальна педагогіка та історія педагогіки”. – Рівне, 2011. – 308 с.

10. 1000-ліття православ'я на Волині / [Упорядник М. Моліс (о. Миколай)]. – Дубно: б.м.в., 1992. – 149 с.